

МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ (Ниш)

КОЛЕБАЊА ПРИ УПОТРЕБИ ДВОСТРУКЕ НЕГАЦИЈЕ

1. Општепознато је да у српском књижевном језику употреба одричних *ни*-лексема (међу којима су најбројније одричне замјенице и одрични замјенички прилози) у било којој синтаксичкој позицији изван предиката условљава и употребу негиране форме предиката. Одричне *ни*-лексеми у ванпредикатској функцији тако захтијевају двоструку реченичну негацију: између тих лексеми и предиката влада однос једностране зависности, тј. детерминације¹. Конкретно речено, употреба одричне *ни*-лексеми у било којој синтаксичкој позицији предодређује употребу предиката у негираној форми, док употреба негираног предиката не захтијева навођење негиране лексеми у било којој синтаксичкој позицији. Према томе, *ни*-лексеми у ванпредикатској позицији не може се употребљавати у реченици с једноструком негацијом, будући да још најмање и предикат те реченице мора бити негиран. *Ни*-лексеми одричу цио опсег појма на који се односе, па се зато називају универзалним негативним квантификаторима². Двострука реченична негација коју условљава употреба универзалног негативног квантификатора назива се *универзалном двоструком негацијом*. Универзална двострука реченична негација подразумева, дакле, негацију најмање двају реченичних чланова, од којих је један предикат а други субјекат и/или објекат, и/или адвербијална одредба, и/или атрибут изражен *ни*-лексемом; као на примјер³:

- (1) *Нико није повређен* /Политика, 29374, 30. 7. 1995, 16/; Од тада је *нико* више *није* видео /Политика, 29363, 19.7.1995, 16/; ... не могу се сетити

¹ Термин *детерминација* употребљава се у овоме раду са значењем које му је дао Л. Хјелмслев. *Прологомена теорији језика*, Загреб, 1980, 32.

² В. нпр.: П. Пипер. *О тиниовима квантификатора у српскохрватском језику*. – Научни састанак слависта у Вукове дане, 11/2, Београд, 1982, 96–97.

³ Примјере које у раду наводимо ексерпирали смо из следећих извора: *Вечерње новости*, дневне новине из Београда; *Глас српски*, дневне новине из Бањалуке; *Наша Борба*, дневне новине из Београда; *Побједа*, дневне новине из Подгорице; *Политика*, дневне новине из Београда; *Политика експрес*, дневне новине из Београда, и Ноам Чомски, *Шта то у ствари хоће Америка*, превод са енглеског Александар Богданић, Београд, 1995.

ничега иоле сличног /Чомски, 96/;... *нигде* му се не жури /Политика, 29367, 23.7.1995, 39/; Битка за слободу *никад* није завршена /Чомски, 97/; У Лондону *никакав* ултиматум *није* помињан /Наша Борба, 175, 25.7.1995, 1/; ... *никако* не разумем српску опозицију /Наша Борба, 175, 25.7.1995, 10/; *Никоме* *ниш*та нажао нису учинили /Политика, 29367, 23.7.1995, 39/; ...*нико* други се *нимало* на тај план *није* освртао /Чомски, 47/; ...*никад* *ником* *није* сметала /Чомски, 32/; ...*коме* *нико* *ниш*та *није* тражио/Политика, 29345, 1.7.1995, 4/; Мија Алексић „*никада* *ниједан* лик *није* прогутао” /Вечерње новости, 15.3.1995, 15/; ...а то *никада* *никоме* *није* успјело /Победа, 10519, 23.3.1995, 10/ итд.

При универзалној реченичној негацији, као што се види, *ни*-лексема у ванпредикатској синтаксичкој позицији не само да захтијева негацију предиката него захтијева и употребу одричних, а не потврдних, универзалних квантификатора у другим синтаксичким позицијама. Такво слагање одричних *ни*-лексема у различитим синтаксичким позицијама назива се *конгруенција негације*⁴. Конгруенција *ни*-негација показује, уз то, да двострука универзална негација не значи буквално „двострука”, него најмање „двострука”, тј. да се двострука негација остварује као вишеструка (трострука, четворострука, петострука...). Могуће је чак исконструисати реченицу с двоструком универзалном негацијом у којој конгруира осам негација:

- (1a) *Нико* *никад* *нигдје* *ниш*та *никоме* *никако* *није* могао причати *ни* о *каком* сличном подухвату.

Све те негације, као што се види, подржавају на реченичном плану негацију предиката, па је садржај цијеле реченице одричан.

1.1. Наведена правила о условљености негације предиката неким реченичним *ни*-чланом, као и о конгруенцији негација при универзалној реченичној негацији односе се само на моновербалне реченице, тј. само на реченице у којима је глагол у предикату једини глаголски облик у реченици па су онда нужно и сви одрични чланови везани за њ непосредно, осим оног у позицији конгруентног атрибута који због синтаксичког статуса атрибута успоставља с предикатом посредну везу преко синтагматски му надређеног супстантивног члана.

Уколико је у реченици употребљен још који глагол изван онога у предикату, наведена правила о „утицају” универзалног негативног квантификатора не морају се односити на глагол у предикату, него на тај други непредикатски употребљен глагол. Друкчије речено, правила двоструке универзалне негације преносе се с реченице на синтагму, и то на глаголску непредикатску синтагму. Дјеловање двоструке негације

⁴ Уп.: П. Мразовић, З. Вукадиновић. *Грамађика српскохрватског језика за странице*. Сремски Карловци–Нови Сад, 1990, 684. и 689. О једном специфичном типу остварења конгруенције негације в. у: М. Ковачевић, *Лингвистичка и стилстичка нормативност силејских координираних синтагми*. Научни састанак слависта у Вукове дане, 24/1, Београд, 1995. 43-59.

исцрпљује се тада у синтагматским оквирима и нема никаквог утицаја на сам карактер предиката, а самим тим ни на реченичну негацију. Конкретно речено, уколико је у реченици мимо глагола у предикату употребијен још и неки глагол у форми глаголског прилога (16) или глаголског придјева (1в) правила двоструког негирања могу се исцрпљивати само у оквиру глаголскоприлошке, односно глаголскопридјевске синтагме, што се види и из следећих примјера:

(16) ...ми желимо да добијемо сва преимућства, *не дајући ништа* у замену /Наша Борба, 203, 22.8.1995, 11/; Звезда је кренула у свој неспокој ...штитећи некако свој гол, али *не наидајући никако* противников /Политика, 29384, 9.8.1995, 21/; Сматрам да би сада, *нишом не одбијајући* мировни план и *не условавајући* га ничим, ипак требало да наша страна иступи са предлогом.../Политика, 29402, 27.8.1995, 12: Вук Драшковић/; *Никад никоме ништа не вјерујући*, он је све проблеме задржавао у себи; *Не могавши се ничим* оправдати, прибјегао је лажима. Итд.

(1в) Али у прикривеној и *ничим неизреченој* узајамности, која се све више развијала између њих, он се сјети... да би требала да иде у цркву /Иво Андрић/; И замисли: биће пролеће, чисто, право, *ничим нејомућено* пролеће /Јован Поповић/; Око поноћи стигосе и изабраше осредње, *ничим неујадливо* мјесто у честару међу листосјецима /Михаило Лалић/; Укажи ми се, *никад невиђена*, понорнице водо! /Десанка Максимовић⁵/; *Никад неопало* лишће украшавало је то дрвеће; Преовладати чиме? Језиком и духом овоземаљске, сељачке културе, стваране вековима у *ничим неокрњеном* целцу народног организма /Меша Селимовић, *За и кроз Вука*, БИГЗ, Београд, 1987, 34/; Љубомора је код мене наступила као непогода, нагло, *ничим неизазвана*, разболела ме, па сам постајао низак, гадан /Антоније Исаковић, *Миран злочин*, СКЗ, Београд, 1992, 481/. Итд.

У свим наведеним примјерима у питању је не реченична, него унутарреченична, синтагматска двострука негација, што се види и на основу тога што је предикат реченице у потврдној форми. И примјери (16) и (1в) настали су у процесу функционалне и/или категоријалне транспозиције (преобразбе) глагола⁶. Опсег негације и овдје, наиме, захвата само глаголску конструкцију, али пошто глагол није у личној глаголској форми, та конструкција није реченица, него синтагма.

⁵ Наведене примјере из језика писаца преузели смо из рада А. Менац. *О употреби двоструке негације с глаголским придјевом и прилогом*. – Језик, II/1, Загреб, 1953–1954, 18–22.

⁶ Појам функционалне и категоријалне транспозиције (преобразбе) у лингвистику је увео Шарл Баји (в. Ш. Баллы. *Общая лингвистика и вопросы французского языка*, руски превод с француског. Москва, 1955). Разраду те теорије на примјерима словенских језика дао је Э. Р. Атаян. *Предмет и основные понятия структурального синтаксиса*, Ереван 1968.

1.1.1. У примјерима (1б) у питању је само функционална транспозиција глагола. Глагол је у безличној форми (у форми глаголског прилога садашњег или прошлог) и у реченици има функцију неке адвербијалне одредбе. Он, међутим, наступа као субпредикат⁷ јер око себе окупља чланове с којима заједно има вриједност кондензоване реченице⁸. А кад је год глагол субпредикат у кондензованом изразу, он је само функционално преобразован. Он, наиме, у оквиру реченице према предикату наступа у прилошкој функцији, али при том не мијења категорију ријечи – остаје глагол. Остајући у оквиру своје, глаголске категорије ријечи, глаголски прилог око себе окупља реченичне чланове исто као да је у личној глаголској форми. На њему као субпредикату, тј. синтаксички централном члану кондензоване реченице, исцрпљује се дјеловање одричних *ни*-лексема које су му додаци. Уколико је дакле *ни*-лексема додатак глаголском прилогу, она условљава само његову, али не и предикативу, негираност, што значи да се сад однос детерминације успоставља између *ни*-лексема и глаголског прилога, па универзална негација не прелази оквир синтагме с глаголским прилогом као надређеним чланом, тј. герундијумске кондензоване реченице.

1.1.2. И у примјерима (1в) има оних код којих истакнути синтагматски израз с двоструком негацијом има статус кондензоване реченице, тј. оних само с функционалном транспозицијом глагола, односно с глаголом у функцији субпредиката. То су сви примјери у којима синтагма с глаголским придјевом као надређеним чланом има функцију предикатског апозитива⁹, односно примјери у којима синтагма с двоструком негацијом представља сажету клаузу с глаголским придјевом као носиоцем именског дијела предиката, уп.: *Ничим неузмирен* (← *Зајто ишло није био ничим узмирен*), осјећао се пријатно међу њима; *Укажи ми се, никад невиђена* (← *иако никад ниси виђена*), понорница водо; и сл. У наведеним примјерима, као што се види, синтагме с глаголским придјевом као надређеним чланом имају функцију предикатских апозитива и кондензатори су реченичних значења. У њима је глаголски придјев само функционално преобразован. Синтагме с двоструком негацијом у функцији реченичних кондензатора препознајемо и по томе што су оне у реченици увијек интонационо издвојене (односно у писаном тексту издвојене запетама). Битнија је, међутим, једна њихова структурна карактеристика, а то је да су оне вазда само придјевске синтагме и представљају оваплоћење придјевског синтагматског модела (што значи да је придјев надређени члан синтагме, а он као представник дубинског предиката

⁷ Термин *субпредикат* односи се на неморфологизирану форму предиката, тј. на употребу глагола у некој безличној глаголској форми која за себе везује, изузев субјекта, све остале реченичне чланове као и лична глаголска форма у предикату.

⁸ „Реченична кондензација дефинише се као појављивање нереченичних језичких средстава (тј. средстава без предикације у финитном глаголском облику) у функцији саопштавања реченичног садржаја” – М. Радовановић. *Именица у функцији кондензатора*. – Зборник за филологију и лингвистику, XX/1, Нови Сад, 1977, 143.

⁹ О самом термину и конкурентним му терминима в. у М. Ковачевић. *Узрочно семантичко поље*. Сарајево, 1988, 74–78.

успоставља двоструку синтагматску везу – и према предикату и према субјекту или објекту реченице) у функцији предикатског апозитива, односно адвербијално-атрибутске одредбе.

Глаголски придјев, међутим, како се то и из наведених (1в) примјера види, може бити субординирани члан супставивне синтагме, односно конгруентни атрибут уз неку именицу (уп.: ничим *неизреченој узајамности*, ничим *нејомућено њролеће*, никад *неојало лишиће*, итд.). У таквим синтагмама придјев у функцији конгруентног атрибута има свој додатак представљен *ни*-лексемом. У њима се двострука негација ограничава на дио супстантивне синтагме – на придјевску бинарану групу, тј. на негирани придјев и његов негирани додатак. Оно што је заједничко и придјевским синтагмама у функцији реченичних кондензатора и овим у склопу супстантивне синтагме јесте то да подређени *ни*-члан придјевске синтагме условљава негацију надређеног придјева. Уз то, придјев увијек задржава семантичке карактеристике глаголске категорије. Али у тим синтагмама придјев може бити не само функционално преобразован него и категоријално преобразован, тј. може потпуно прећи из глаголске у придјевску категорију ријечи (тј. изгубити глаголску и добити чисто придјевску форму), као нпр.: ничим *неујадљиво* мјесто, никад *нејреводљив* текст и сл. Сви и функционално преобразовани глаголи у форми глаголског придјева трпног или радног и сви глаголи категоријално преобразовани у придјеве (као нпр.: *непреводљив*, *неупадљив*, *искористљив*, *приљепчив* и сл.) припадају истој семантичкој скупини придјева – *процесуалним придјевима*. А основна карактеристика процесуалних придјева јесте то да они, за разлику од свих других придјева, изражавају „подвргнутост радњи”¹⁰.

За нашу тему битније је, међутим, да њихов синтагматски подређени члан изражен *ни*-лексемом обавезно условљава и њихову одричну форму, без обзира да ли су процесуални придјеви употријебљени као надређени чланови чисте адјективне синтагме или су они конгруентни атрибути у склопу супстантивне синтагме. Због тога све глаголске придјеве, и оне само функционално преобразоване и оне категоријално преобразоване, при испитивању двоструке негације треба посматрати заједно.

1.2. Анализа двоструке негације у оквиру глаголскоприлошких и глаголскопридјевских синтагми показује да двострука негација није само реченична него и синтагматска категорија. Зато правило о односу детерминације између негираних елемената, с обзиром на чињеницу да двострука негација није искључиво својство реченице – треба модификовати. То правило на реченичном плану, подсјетимо се, гласи: употреба *ни*-лексема у било којој синтаксичкој функцији условљава и употребу негираног предиката.

¹⁰ Д. Росандић, Ј. Силић. *Основе морфологије и морфостилистике хрватског књижевног језика (Приручник за наставнике)*. Загреб, 1979, 97. и 99.

С обзиром на чињеницу да је двострука негација својство и синтагми с функционално и/или категоријално преобразованим глаголом, правило о двострукој негацији на синтагматском плану могло би да гласи:

Уколико је одрична ни-лексема (једна или више) подређени члан функционално и/или категоријално преобразованог глагола, она нужно условљава одрични облик тог синтагматски јој надређеног члана (тј. глаголског прилога или процесуалног придјева).

Одрични утицај ни-лексема тако се у овим синтагмама завршава с надређеним чланом глаголске или придјевске синтагме. Другачије речено, правило детерминације у двострукој негацији везује се само за надређени члан синтагме и не проширује на остале чланове реченице, па ни на предикат.

У томе, видјели смо, нема разлике између синтагми с глаголским прилогом као надређеним чланом и синтагми с процесуалним придјевом као надређеним чланом.

2. Између тих синтагми, међутим, има битних разлика с обзиром на критеријум употребе двоструке негације у свакодневной комуникацијској пракси. Наиме, у синтагмама с глаголским прилозима никад не долази у пракси до колебања у употреби двоструке негације. Ту су ове синтагме потпуно подударне с употребом реченица с двоструком универзалном негацијом (јер ни код њих никад не долази до дилеме да ли треба или не треба двострука негација). Правило о двострукој реченичној негацији и правило о двострукој негацији у синтагмама с глаголским прилозима у пракси се досљедно проводи. Ту нема никаквих колебања¹¹.

За разлику од њих, у синтагмама с процесуалним придјевом као надређеним чланом (1в) правило о обавезној двострукој негацији врло често се у пракси изневјерава.

2.1. Већ смо рекли да субординирана ни-лексема у придјевској синтагми с процесуалним придјевом као надређеним чланом условљава негирани облик и тог процесуалног придјева. У свакодневной комуникацијској пракси, посебно у публицистичком стилу (из кога смо и биљежили примјере¹²) често долази (можда је боље рећи: по правилу долази) до изневјеравања правила о употреби двоструке негације у синтагмама с процесуалним придјевом као надређеним чланом. За потврду наводимо већи број забиљежених примјера, разврстаних у двије групе на

¹¹ То не значи да се окационално и ту неће појавити погрешке у двострукој негацији, посебно при превођењу са неког од страних језика који не познају универзалну реченичну негацију овога типа, какав је нпр. енглески. Такву једну грешку „допустио“ је себи чак и лингвиста преводилац лингвистичког текста с енглеског језика у следећој реченици: *Нико није*, према ономе што ја знам, *икада* (sic!) тако нешто апсурдно ни предложио (Ноам Чомски. *Језик и одговорност*. Предео с енглеског Ђорђе Видановић. Ниш, 1994, 114)

¹² Мада мислимо да стање ни у другим функционалним стилевима није битно другачије, али такву претпоставку ипак треба потврдити грађом из тих функционалних стилова.

основу тога да ли је подређени члан придјевске синтагме нека одрична замјеница (2) или је то (2a) неки одрични замјенички прилог:

(2) Зато и кажемо, по ко зна који пут: Нека су проклете те „неправедне и *ничим изазване*” санкције! /Побједа, 10615, 30.6.1995, 5/; Хрватска је извршила *ничим изазвану* агресију на Републику Српску Крајину /Политика, 29292, 9.5.1995, 14/; После *ничим изазваног* артиљериског напада на прве линије крајинске одбране српска војска се суздржавала један час од одговора /Политика експрес, 11175, 3.5.1995, 2/; Ова *ничим изазвана* агресија прети да изазове нови рат /Политика експрес, 11175, 3.5.1995, 3/; Влада СР Југославије оштро је синоћ осудила груби акт агресије Републике Хрватске на Републику Српску Крајину, као *ничим изазвани* акт насиља и демонстрације силе /Побједа, 10557, 3.5.1995, 1/; Овај *ничим изазван* напад на припаднике мировних снага, најдиректније угрожава мировне напоре /Вечерње новости, 17.4.1995, 5/; ...најоштрије осуђује *ничим изазвану* агресију хрватске војске на Републику Српску Крајину /Наша Борба, 99, 10.5.1995, 4/; *Ничим изазван* атак авиона НАТО не може се објаснити другачије.../Наша Борба, 115 26.5.1995, 3/; ...агресивно и *ничим изазвано* дело од стране каплара Милса /Вечерње новости, 19.5.1995, 4/; Жарко Лаушевић, *ничим изазван*, својим провокативним иступом... проузроковало [је] каснији ток догађаја /Побједа, 10607, 22.6.1997, 8/; Садашња њена доминација погодује њеном бахатом, *ничим омеђеном* владању /Политика, 29322, 8.6.1995, 6/; Шуберт тврди да су муслимани ... извукли *ничим ушмељен* закључак да бивша Босна мора остати резервисана за муслиманску државу /Глас српски, 7712, 8.-9. 7.1995, 7/; ...одбацио је Мартићеве оцене и назвао их произвољним и *ничим ушмељеним* /Вечерње новости, 15.3.1995, 2/; ...*ничим кажњена* офанзива муслиманских војних формација /Политика, 29058, 9.9.1994, 2/; Уколико би се толерисала самовоља, брзо би завладали потпуни хаос и *ничим ограничени* криминал /Побједа, 10547, 20.4.1995, 2/ итд.

(2a) ...у Црној Гори...битише читава армија најамника – радника *нигдје регистрованих* и до апсурда обесправљених /Побједа, 10519, 23.3.1995, 3/; Ваше, јавности *никад образложене* две реченице постаде су темељ за рад „њихових служби” /Вечерње новости, 21.3.1995, 6/; Дочарала је Европљанку укупану у америчкој недођији са *никад пресахлим* сновима о нечем бољем и другачијем /Политика, 28365, 21.7.1995, 39/; ...у ових „*никад презажених*” осам година...перјанице и узданице из тога времена... ламентирале [су] над својом „злом” судбином /Политика експрес, 11160, 15.4.1995, 2/; ...заувек ме је напустио вољени и *никад заборављени* Петар Пеки Шарац /Вечерње новости, 21.3.1995, 12/; Остаћеш вечно вољена и *никад заборављена* /Политика, 29291, 8.5.1995, 32: читуље/; ...навршавају се три године од погибије нашег драгог и

никад прежаљеног сина... /Глас српски, 7708, 4.7.1995, 14: читуље/; ...присуствовали [су] на величанственом испраћају нашег драгог и никад прежаљеног сина /Политика, 29367, 23.7.1995, 38: читуље/; Та иста штампа је недавно објавила интервју...Ризе Сапунџије, који иако нимало пријатељски расцоложен према Србији, тврди да су... /Политика, 29241, 16.3.1995, 12/; Телевизија Србије налази [се] у „блаженом миру“, нимало професионално узбуђена оживљавањем рата у српским крајинама /Политика, 29299, 16.5.1995, 39/; Четрдесет и три месеца је знојем, крвљу и сузама искупљивана слобода никад покорене Југославије (Политика, 29263, 7.4.1995, 12) итд.

Примјери (2) и (2а) разликују се у томе што је у првим зависни члан придјевске синтагме одрична замјеница, и то само *нишџа* у бесприједлошком инструменталу (*ничим*) у функцији даљег објекта, а у другим (2а) уз придјев долази одрични замјенички прилог као подређени члан у функцији временске (*никад*), мјесне (*нигдје*) или начинско-количинске (*нимало*) адвербијалне одредбе.

Те двије групе примјера подударне су, међутим, по томе што у њима долази до изневјеравања конгруенције негација подређеног и надређеног члана синтагме. А њу, видјели смо, субординирана одрична лексема у глаголској синтагми нужно захтијева. И у једној и у другој групи примјера изневјерено је дакле правило по коме одрични универзални квантификатор условљава негирану форму процесуалног придјева као свог синтагматски надређеног члана.

2.2. Шта су разлози изневјеравања двоструке негације у оваквим (2) и (2а) придјевским синтагамама?, има ли то изневјеравање икаквог граматичког упоришта? – то су два основна питања која се готово сама од себе намећу у сусрету с овим синтагамама.

Најприје ћемо кренути од другог питања – од граматичке (не)утемељености двоструке негације у наведеном типу синтагми. (Не)граматичност оваквих (2) и (2а) синтагми најочигледније се може провјерити анализом система парадигматских односа, тј. одређењем мјеста дате синтагме у систему њених морфосинтаксичких варијација. А те варијације тичу се само надређеног члана синтагме. Будући да су у позицији надређеног члана ових синтагми процесуални придјеви (а то су, као што се зна, само функционално и категоријално преобразовани глаголи), наведене синтагме треба посматрати у суодносу с глаголским синтагамама чији је надређени члан еквивалентни глагол у неком од својих парадигматских облика:

- (2б) *ничим не изазивам / не изазивам ничим*
ничим није изазвано / није изазвано ничим
ничим нисам изазвао / нисам изазвао ничим
ничим не бијих изазвао / не бијих изазвао ничим
ничим не изазвах / не изазвах ничим

ничим не бих изазвао / не бих изазвао ничим
 ничим не изазови / не изазови ничим
 ничим не изазвао / не изазвао ничим
 ничим нећу изазвати / нећу изазвати ничим
 ничим не буде изазвао / не буде изазвао ничим
 ничим не изазвавши / не изазвавши ничим
 ничим не изазвати / не изазвати ничим
ничим неизазван / неизазван ничим

- (2в) никад не заборавим / не заборавим никад
 никад није заборавио / није заборавио никад
 никад није заборављен / није заборављен никад
 никад не бијох заборавио / не бијох заборавио никад
 никад не заборавих / не заборавих никад
 никад не бих заборавио / не бих заборавио никад
 никад не заборави / не заборави никад
 никад не заборавио / не заборавио никад
 никад нећу заборавити / нећу заборавити никад
 никад не будем заборавио / не будем заборавио никад
 никад не заборавивши / не заборавивши никад
 никад не заборавити / не заборавити никад
никад незаборављен / незаборављен никад

Пошто је у синтагмама са субординираним одричним *ни*-чланом (*ничим*, одн. *никад*) надређени глагол (*изазвајти*, одн. *заборавити*) негиран без обзира да ли се налази у форми личног или безличног глаголског облика – он мора бити негиран и кад је у форми глаголског придјева трпног. Дакле, системски, парадигматски критеријум као једино исправну форму ових (2) и (2а) синтагми подразумијева форму с двоструком негацијом: *ничим неизазван*, одн. *никад незаборављен*. Глаголска парадигма и глаголском придјеву „намеће” негирани облик¹³.

Између синтагми овога типа с глаголским придјевом трпним у надређеној позицији и синтагми с неким другим глаголским обликом у надређеној позицији у вези с негацијом постоји и једна битна разлика, а то је „творбени” статус негатора. Само у глаголском придјеву трпном, како се и из наведених парадигми види, негатор има статус префикса (*неизазван*, *незаборављен*), док у свим осталим формама глагола он посредно (преко негације помоћног глагола – *нисам*, *нећу*) или у статусу посебне лексеме негира основни глагол (*не бих изазвао*, *не изазовим*, *не изазвавши*...). Посљедица је то правописног правила по коме се негатор *не* пише са придјевима уопште, па и са глаголским, састављено, а са осталим глаголским облицима одвојено. Та чињеница, како ћемо видјети, могла је условити колебање при употреби двоструке негације у синтагмама с процесуалним придјевима у позицији надређеног члана.

¹³ А. Менац. Нав. дјело, 12., као и Љ. Јонке. *Не треба избежавати двоструке негације*. – Књижевни језик у теорији и пракси, Загреб, ²1965, 404–405.

Из наведених парадигматских форми глаголских синтагми с одричним *ни*-лексемама у зависној позицији види се да препозитиван или постпозитиван положај субординираног *ни*-елемента нема утицаја на то да ли ће надређени члан бити у одричној или потврдној форми: надређени глагол, без обзира у којој се форми налазио и без обзира да ли уза њ негативни универзални квантификатор долази у препозицији или постпозицији, мора бити негиран. Позиција *ни*-елемента у саставу синтагме нема, дакле, утицаја на то да ли ће надређени члан бити у одричној или потврдној форми¹⁴. Могућност пермутације зависног члана из препозиције у постпозицију и обратно (без измјене обавезне негиране форме надређеног члана) само потврђује парадигматско, системско правило о нужности двоструке негације и у оваквим (2) и (2а) синтагмама.

Из тог пристиче да граматички систем српскога језика подржава само двоструку негацију у синтагмама с процесуалним придјевом као надређеним чланом и одричном *ни*-лексемом као подређеним чланом. Друкчије речено, систем не пружа никакво упориште за реализацију ових синтагми с једноструком негацијом, на какву се често наилази у свакодневној комуникацијској пракси а што потврђују и наведени (2) и (2а) примјери.

2.3. Па шта је онда разлог употребе оваквих систематски аномалних синтагми? Таквој антисистемској форми иду „наруку”, прво, неке већ истакнуте специфичности синтагми с глаголским придјевом у односу на парадигматски конкурентне глаголске форме синтагми, и, друго, неке њихове специфичне логичко-прагматичке карактеристике.

2.3.1. Већ смо нагласили да једино у глаголском придјеву негатор има статус префикса. У осталим глаголским облицима *не* таквога статуса нема (не пише се никад састављено с основним глаголом). Негацијом се тако између свих парадигматских форми једино у синтагмама с глаголским придјевима твори нова лексема – лексичка одрична форма. У свим другим парадигматским облицима синтагме глаголска лексема није лексички одрична – употребљава се, дакле, потврдни облик лексеме који се морфосинтаксички (никад лексички) негира. Тако је лексички негирани глаголски придјев „пандан” морфосинтаксички сложеном облику (најмање „дволексми”), као нпр.: *неизазван* – *нисам изазвао*, *не изазивајти*, *не бих изазивао...* Уз то, и глаголски придјев трпни у позицији пасивног предиката такође бива посредно, преко копуле негиран па тако лексички негиран глаголски придјев и према себи самоме у позицији пасивног предиката прави асиметричан однос лексичке и морфосинтаксичке негираности, уп.: *није изазван* – *неизазван*, *није заборављен* – *незаборављен*, итд.

У негираној форми тај се процесуални придјев ријетко употребљава изван предикатске позиције (у којој он није лексички негиран)¹⁵, што

¹⁴ А то је у складу са системским правилом српскога језика по коме ред компонената нема утицаја на морфолошки и синтаксички статус конструкције и њених компонената.

ствара привид асиметрије између глаголског придјева у овим и осталим позицијама, а следствено томе и привид о непотребности префиксалне негације глаголског придјева. Може се, дакле, претпоставити да су облици без негације глаголског придјева направљени погрешном аналогијом и да упориште имају у „повезивању с глаголским придјевом трпним у предикатској служби. Према реченици: *Тај догађај није никад заборављен* нетко може мислити да и у артибутској служби треба узети: *Никад заборављени догађај*“¹⁶. Таквом „аналошком“ мишљењу посебно погодује чињеница да се придјевов зависни одрични *ни*-члан најчешће сусреће у позицији између негиране копуле и глаголског придјева трпног у предикатској позицији, тако да се ствара утисак о блокираној вези одричне *ни*-лексеми и потврдног облика придјева, као нпр.: *Тај догађај није никад заборављен*; *То није ничим изазвано*; *То није нигдје регистровано*; Он није *нимало расположен*, и сл. Та се „унутарпредикатска веза“ перципира као синтаксички самостална, независна од негиране копуле, па се цијела преноси из предикатске у друге синтаксичке позиције, посебно присупстантивну, тј. позицију атрибута. На тај начин се скупови типа *никад заборављен*, *ничим изазван* и сл. прихватају као својеврсни устаљени скупови ослобођени утицаја синтаксичке функције, односно позиције.

2.3.2. Тој претпоставци посебно погодује и мјесто одричног *ни*-члана унутар придјевске синтагме. Системски, видјели смо (2б и 2в), тај члан може бити и у антепозицији и у постпозицији у односу на синтагматски му надређену придјевску лексему. У свим антисистемским примјерима (в. 2 и 2а) *ни*-конституент синтагме антепониран је процесуалном придјеву (уп.: *ничим изазван*, *ничим ушмељен*, *ничим кажњен*, *нигдје регистрован*, *никад прежаљен* итд.). Постпоновни положај субординираног *ни*-члана сам од себе би, међутим, указивао на граматичко-семантичку дефектност ових синтагми без двоструке негације. Наиме, „тешко би се тко нашао да брани облике: *слућен никад*, *заборављен ни од кога*“¹⁷ или *кажњен ничим*, *регистрован нигдје*, *прежаљен никад* и сл. Тако постпозиција универзалног негативног квантификатора сама указује на неопходност негације и надређеног члана синтагме, дакле: *некажњен ничим*, *нерегистрован нигдје* и сл. А пошто ред ријечи не утиче на морфолошку форму чланова синтагме, онда је сасвим јасно да тај надређени члан мора бити негиран и кад је негативни универзални квантификатор у препозицији, дакле: *ничим некажњен*, *никад непрежаљен* и сл. Постпозиција, наиме, активира урођено језичко знање. Препозиција *ни*-члана, међутим, ствара привид о регуларном остварењу синтагме и без двоструке негације. Зашто? Зато

¹⁵ Чему је најбоља потврда чињеница да се у *Речнику* Матице српске, једином рјечнику књижевног језика, уопште не биљежи највећи број негираних придјевских форми какве захтијева двострука негација у оваквим синтагмама. Тако нпр. *Речник* МС нема забиљежених придјевске одреднице: *неизазван*, *неушмељен*, *необразложен*, *нерегистрован*, *непресахли* (али има: *непресахлив*), *непрежаљен*, *неузбуђен* – а те лексеми захтијева двострука негација у примјерима (2) и (2а).

¹⁶ А. Менац. Нав. дјело, 21.

¹⁷ Исто, 20.

што испред потврдног облика придјева долази негирана лексема (одрична замјеница или прилог) па се ствара утисак да се том негацијом негира и придјев, друкчије речено: да је негацијом препозитивног *ни*-члана истовремено извршена и негација придјева. Свијест о „довољности“ негације само препозитивног зависног члана синтагме подржава и „страх од нејасноће и двосмислености“¹⁸. Јавља се, наиме, страх да би уз негирани препозитивни члан још и лексичка негација придјева изазвала логичко-математичку негацију, тј. дала изразу потврду вриједност. Ако се при том провјера врши негацијом такве двоструко негиране придјевске синтагме у позицији предиката, такав страх добија и конкретну „потврду“.

Јер, заиста, копулативном негацијом лексички већ негираног придјева добија се логичко-математичка негација, тј. негације се множе па се добија потврдно значење предиката, као нпр.:

- (3) ...потез хрватске војске...*није неочекиван* (→ *је очекиван*) /Вечерње новости, 5.5.1995, 30/; ...*црно-бели нису нейобедиви* (→ *су њобедиви*) /Вечерње новости, 5.5.1995, 30/; ...*ја нисам незадовољан* (→ *ја сам задовољан*) /Наша Борба, 175, 25.7.1995, 12/ и сл.

Аналогно томе, онда и:

- (3а) То *није ничим неизазвано* (→ То *је нечим изазвано*); То *није нигдје регистровано* (→ То *је негдје регистровано*); Она *није нимало незадовољна* (→ Она *је врло задовољна*) и сл.

У оваквим примјерима оваплоћено је правило о обавезној логичко-математичкој негацији, тј. о поништавању негације, при негацији обију компонената предиката. Наиме, у српском језику увијек се негације поништавају уколико се у предикату негирају и копулативни глагол и придјев у именском дијелу предиката¹⁹.

Али то није аналоган случај синтагмама типа *ничим незадовољан*, *никад заборављен*, јер је *назадовољан* и *заборављен* еквивалент предикату *није задовољан* и *није заборављен*, а не предикату *није незадовољан* и *није незаборављен*. Зато у синтагмама с двоструком негацијом типа *ничим неизазван* и *никад незаборављен* имамо конгруенцију негације, а не множење, тј. поништавање негације.

2.3.3. Честа употреба синтагми овога типа (2 и 2а) с једноструком негацијом, и то само с препозицијом синтагматски субординираног *ни*-члана вјероватно највеће упориште има у погрешној претпоставци да антепонирана *ни*-лексема служи као негатор надређеног процесуалног придјева, тј. да *ничим изазван* значи само *неизазван*, односно *никад заборављен* – само *незаборављен* и сл. Основ тој претпоставци даје семантички суоднос лексема у надређеној и подређеној позицији синтагме.

¹⁸ Исто, 21.

¹⁹ В. шире у: М. Ковачевић. *Стилистика и грамајка стилских фигура*. Никшић, ²1995. у поглављу: *Од антонимије до градиције посредством негације*, посебно стр. 39–45.

Наиме, препозиција одричне замјенице или замјеничког прилога почиње да се схвата искључиво у улози граматичког негатора, пошто негирани процесуални придјев у свом семантему садржи архисемску компоненту негираног препозитивног члана. Тако нпр. *неизазван* подразумијева семантичку компоненту *неизазивача*, тако да се као комуникативно редундантно сматра још и навођење посебне лексеме којом ће се та компонента редуплицирати. Или нпр. *нерегистрован* подразумијева искључење сваког мјеста регистрације, итд. Зато се са комуникативног гледишта негирани подређени члан, уколико је већ процесуални придјев негиран, може прогласити плеонастичким. Ствара се утисак да је навођење и негацијског префикса уз придјев и негације уз подређени члан редундантно, па се избјегава двострука негација, а негирани препозитивни елемент схвата се и с улогом граматичког негатора придјева (попут негиране копуле у морфолошки сложеним глаголским облицима). Једноструко негирање ових синтагми тако постаје једини „избор” пошто би, без обзира на својеврсну плеонастичност, употреба самог облика негираног придјева умјесто цијеле синтагме противурјечила рекцијском захтјеву глаголског придјева за попуну позиције изазивача (уп.: изазвати чиме – изазван чиме – неизазван ничим).

2.3.4. Још једна „граматичка” чињеница могла је утицати на проширеност неграматичких форми ових синтагми. А то је аналогија са правим придјевским синтагмама, тј. са синтагмама чији је управни члан квалитативни придјев, као нпр.:

- (4) Причају о *нимало лијепим* темама; Отишао [је] да се одмори од вредног и богатог стваралачког рада и *нимало лаког* животног пута /Политика, 29374, 30.7.1995, 20/; Газио је по *нимало жујџом* лишћу; и сл.

У овим (4) и оваквим примјерима одричном *ни*-лексемом заиста се врши одређена „негација” надређеног придјева, јер придјевска синтагма има вриједност литотизираниог антонимског лексичког корелата²⁰. (уп.: *нимало лак* = *ижежак*), па би негација и квалитативног придјева (кад би била творбено могућа) довела до поништавања негације, тј. давала потврдну семантичку вриједност (уп.: *нимало не-лак* = *лак*; *нимало не-жујџ* = *жујџ*, и сл.).

Антонимска литотизирана вриједност постигнута употребом универзалног негативног квантификатора уз квалитативни придјев могла је довести до погрешног закључка о таквом утицају негативног универзалног квантификатора и на процесуални придјев у синтагмама типа *нимало узбуђен*, а преко њих и на остале.

2.3.5. Уза све то, не треба заборавити да је једнострука негација у синтагмама овога типа (2 и 2а) могла доћи и под утицајем страних језика

²⁰ Исто. 36–39.

(готово свих западноевропских), који не познају двоструку негацију овога типа²¹.

2.3.6. И на крају, и логичко-прагматички разлози могли су бити подлога изневјеравања двоструке негације у примјерима типа *ничим изазван*, тј. у синтагмама с процесуалним придјевима у позицији надређеног члана. С логичког аспекта, граматика и логика су у овим синтагмама у својеврсном раскораку. Узмемо за примјер синтагму на коју смо се толико навикли јер је сусрећемо на сваком кораку - синтагму *ничим изазване санкције*. Колико је она честа у употреби најбоље потврђује садржај једне реченице новинара подгоричке „Побједе” у којој је та синтагма употребљена: „Зато и кажемо по ко зна који пут: Нека су проклете те 'неправедне и *ничим изазване*' санкције!”

У вези с датом синтагмом, логички се поставља питање: може ли нешто што је неизазвано постојати (и загорчавати нам живот)?, односно: може ли оно што постоји (а сви смо свјedoци да итекако постоји) бити без свог узрока изазивача? Може ли се, дакле, негацијом наводити одсуство реализације појма који је реализован? Негацијом се, наиме, увијек пориче присуство нечега, њом се „тврди” нереализација одређеног појма, односно ситуације. У синтагми *ничим изазване санкције* (дакле, у њеном неграматичком облику) пориче се постојање изазивача, узрока санкција. Ако нема узрока, не може бити ни посљедице – бар тако логика каже. Логички се негирањем узрока заправо негира и његова посљедица. Али са „ничим изазваним санкцијама” и уопште примјерима (2) то није случај. „Санкције” постоје, нико то не може порећи, али се зато пориче њихов изазивач. Није ли због тога дати израз не само формалнологички него и здравологички контрадикторан? У сваком случају, он је у супротности са логичким принципом довољног разлога, по коме ниједна чињеница не може бити без свога узрока или разлога. А овим синтагмама управо се негира узрок изазивач (*ничим*) за реализовану посљедицу (*санкције*). Пошто принцип довољног разлога не подразумијева обавезну познатост тог разлога, навођење узрока уз посљедицу није нужно, него се чак уз посљедицу може навести недјелујући узрок. То се догађа у свим случајевима који се могу подвести под логичку категорију случајности, јер је случајност непознати узрок за познату посљедицу. Између логичких и граматичких категорија нема нужне еквивалентности²², тако да ни логичка категорија случајности нема свог језичког еквивалента. Трагови те категорије виде се у категорији концесивности²³ јер она подразумијева навођење недјелујућег узрока за дату посљедицу. И синтагме које нас овдје интересују (2) имплицирају концесивну семантику (уп.: *ничим изазване санкције* → *санкције су уведене иако нису ничим изазване*). У тим се

²¹ Уп.: А. Менац. Нав. дјело, 21.

²² В. о томе опширно у М. Ковачевић. *Узрочно семантичко поље*. Сарајево, 1988, 9–58, и тамо наведеној литератури.

²³ В. у М. Ковачевић. *Кроз синтагме и реченице*. Сарајево, 1992, 73–83, поглавље: *Концесивност као посљедица негације каузалности*.

синтагмама сусрећу (укрштају) двије перспективе (двије тачке гледишта): говорникова којој припада негација узрока (тј. одрицање узрока изазивача) и изазивачева којој припада реализована посљедица. Из перспективе говорника одриче се основаност посљедице, па се и не наводе изазивачеви разлози увођења „санкција”. Међутим, код говорника као свједока остварења посљедице долази у сукоб тврђење посљедице и одрицање узрока тако да се његова перспектива исцрпљује само на негирању постојања изазивача (*ничим*), али се зато тврди не само посљедица (*санкције*) него и њена „изазваност” „дјеловање” (*изазване*) тако да у потврдној форми остају и процесуални придјев и именица (*изазване санкције*). Тако је логичко-прагматички аспект могао подрити системски засновано правило о двострукој негацији у свим синтагмама у којима се негативним универзалним квантификатором одриче узрок изазивач, а такве су све синтагме из групе (2).

3. Из свега наведеног може се закључити да постоји више „потичаја” за изневјеравање правила о двострукој негацији у синтагмама с процесуалним придјевом као надређеним чланом (2 и 2а). Насупрот тим „потичајима” стоји системски утемељено правило о обавезној двострукој негацији у овим случајевима. Уз то, ако је то значајно, ту је и „језик добрих писаца” као и „народни штокавски говори” гдје се двострука негација у овим синтагмама остварује²⁴. Битније од тога је, међутим, да би давање стандарднојезичког статуса оваквим (2 и 2а) синтагмама доводило до нарушавања интерферирајућих системских правила, попут оног о слободи реда компонената, оног о одрично/потврдној изоморфији глаголских облика, оног о разликовању граматичке и логичко-математичке негације... Ланац системских негативних посљедица, као што се види, био би велик. Зато се, без обзира на учесталост појављивања форми без двоструке негације (каква је нпр. *ничим изазване санкције*), оне не могу сматрати књижевнојезички исправним.

3.1. Уз борбу против појављивања антисистемских синтагми типа *ничим изазване* и *никад заборављене* треба повести борбу и против оних називи-нормативаца којима су властито „језичко осјећање” и „проширеност у употреби” једини критеријуми нормативности. Такви ће чак издвојити само један лексички тип ових синтагми, нпр. с прилогом *нимало*, и прогласити га нормативним, а све остале лексичке типове ненормативним, јер је – боже мој! – онај с одричним прилогом *нимало* „обичнији” у употреби уз потврдни него уз одрични облик придјева²⁵. Куд таква „нормативистика” води – зна се: сутра ће се зато што је „обичнији у употреби” нормативним прогласити тип *ничим изазване санкције*, али неће

²⁴ Уп.: Јб. Јонке. Нав. дјело, 404–405, а види и примјере из језика српских писаца под (1в).

²⁵ Уп.: „Не би било добро *никад йрежаљен, нигде забележени* и сл., што се коси с правилом о двострукој негацији. Једино уз прилог *нимало* употребљава се и глагол у потврдном облику: *Нимало збуњен*, Милан одврати....обичније је него *Нимало незбуњен*...” – И. Клајн. *Речник језичких недоумица*, Београд, 1992, 105. Испада тако да је једино битно да је нешто обичније, јер ако је обичније, онда се системско правило заобилази. Заиста чудна нека нормативна логика!

нпр. *ничим утмељени закључци* јер није толико фреквантан као претходни!?

4. Због тога што се не схвата да књижевни језик није подударан ни са једним органским идиомом (јер је он неоргански идиом) па га свако мора учити, у пракси ће се увјек наилазити на врло фреквентне грешке које ремете граматички систем српскога језика. Задатак лингвисте је да на те грешке указује, да лингвистичким аргументима указује на њихову „грешност“, али још више да се научним аргументима бори против оних који ће те грешке примјеном лингвистички ирелевантног критеријума „обичности употребе“ оправдавати. „Врховност“ назови-критеријума „проширеност у употреби“ води директно у разградњу система српскога језика, и граматичку и нормативну анархију²⁶.

Miloš KOVAČEVIĆ

THE INCONSISTENCY IN USAGE OF DOUBLE NEGATION

Summary

The rules of universal double negation in sentence in Serbian literary language are singled out in this paper. A type of phrases in which the rules of double negation are disturbed is especially analyzed; those are the phrases with processual adjectives (most frequently passive participle) as a subordinate member and some negative pronoun or pronominal adverb as a subordinate member (like, for example: by nothing caused sanctions, never-reached happiness).

The author carries out a detailed structural-semantic analysis of these phrases, points to possible reasons of their wrong usage and concludes that there is no systematic foundation that these phrases (no matter how frequently they are used) should be accepted according to the norm of the standard language since they burst through the grammar system of the Serbian Language in which negative pronoun or pronominal adverb necessarily demands negation of predicate if they are in a syntactic link with it, respectively the negation of subordinate elements if they are a part of condensed sentence structure.

²⁶ Најбоља потврда те анархије јесте *Правоиис српскога језика* М. Пешикана, Ј. Јерковића и М. Пижурице, који је издала Матица српска, Нови Сад, 1993, а у коме се за нормативно (правописно) релевантне критеријуме узети „језичко осјећање аутора“ и „раширеност у употреби“ неке појаве, што је довело до потпуног „расула правописног система српскога језика“. О томе правопису в. више у М. Ковачевић, *Нейпознавање сисџема или сисџем у расулу*. – Ријеч, I/1, Никшић, 1995, 129–139., као и у Р. Симић. *Правоиис српскога језика. Нормативисџичка и кодиколошка исџиџивања*. Београд, 1994, 211–231.